

Ajaloolised looduslikud pühapaigad Antsla vallas

Looduslikud pühapaigad on olulise inimõjuta rahvapärismuseid ohverdamise, pühakspidamise, ravimise, usulise või rituaalse tegevusega seotud paigad või asjad. Need on olulised rahvapärismuskultuuri ning kohaliku identiteedi kandjad. Tegemist on eriilmeliste objektidega, milleks võivad olla metsad või puuderühmad, üksikud puud, kivid, allikad, jõed, ojad, koopad või erinevad maastikuvormid nagu künkad, orud või lohud. Ajaloolise loodusliku pühapaiga peamiseks tunnuseks on suulise rahvapärismuse olemasolu, mis kõneleb pühakspidamisest, ohvrite toomisest, palvetamisest ja ravitsemisest.

Osa looduslike pühapaiku on riikliku kaitse all muinsuskaitse või looduskaitse objektidena (Lisa 1). Informatsiooni leiab nende kohta Kultuurimälestiste registrist: <https://register.muinas.ee/> või EELIS infolehel: <https://eelis.ee/>. Teistele looduslikele pühapaikadele, mis pole riikliku kaitse all (Lisa 2), soovitage kohaliku kaitse staatust. Informatsiooni nende kohta saab FSC looduslike pühapaikade kaardilt:

<https://hiiepaik.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=09558607d1dd4c07acc46c338b2196ac>

Paljud mitte-kaitsealused pühapaigad on kajastatud ka maa-ameti pärandkultuuri kaardikihil:

<https://xgis.maaamet.ee/xgis2/page/app/parandkultuur>

Ristipuud ja -metsad leiab maa-ameti ristipuude kaardikihil:

<https://xgis.maaamet.ee/xgis2/page/app/ristipuud>

Tänapäeva Antsla vald paikneb pooleldi Urvaste kihelkonna piirides, väiksemas osas Karula ja Rõuge kihelkonnas ning minimaalselt riivab Sangaste kihelkonda. Ajalooliste looduslike pühapaikade arengukava raames on võetud eesmärgiks kogu Eesti alal looduslike pühapaikade inventeerimine (rohkem informatsiooni: <https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/ajaloolised-ja-looduslikud-puhapaigad>). Paraku pole üheski Antsla vallaga seonduvas kihelkonnas inventuure veel toimunud. Inventuuri tulemusena saab põhjaliku andmestiku looduslike pühapaikade olemuse, asukoha, seisundi ja piiride kohta. Mitte-kaitse aluste pühapaikadest saab hetkeseisus täiendavaid andmeid pärandkultuuri kaardilt, ristipuude kaardilt, lisaks Karula rahvuspargis ala Kohapärismuse kaardirakendusest ja Urvaste kihelkonna pühapaiku kirjeldatakse muude pärimuspaikade hulgas 2010. aastal Valdo Valperi koostatud raamatus „Metsast leitud kirik. Mõtsast lõütü kerik. Urvastõ kohapärismus“. Antsla valla pühapaikade seas on arvukamad ohvriallikad ja -kivid. Paljud pühad puud on kahjuks aja jooksul hävinud. Kagu-Eestile iseloomulik ristipuude traditsioon on levinud ka Antsla valla territooriumil ja mitmel pool on teede ääres üksikud ristipuud või mitmete ristipuudega ristimetsad. Nendest suurima Piirivariku ristimetsa muinsuskaitse alla võtmine on ametil pooleli. Tuleb ka meele pidada, et senine andmestik, eriti ristipuude osas, on lünklik ja tulevikus võib ilmneda veelgi pühapaiku, mis väärivad kohalikku kaitset.

Looduslikud pühapaigad säilivad kõige paremini oma traditsioonilises keskkonnas ja üldiselt tuleks nendes minimeerida inimõju – v.a paikade traditsiooniline kasutamine või nende külastatavuse parandamine. Kohalik kaitse ristipuude puhul peaks tähendama metsamajandamise keelu ristimetsade alal, et säiliks ristipuud ja neid ümbritsevad puud alana, kuhu tulevikus on jätkuvalt võimalik matuseriste teha. Üksikute ristipuude säilitamine ilma ümbritseva metsa kaitsmiseta pole otstarbekas, sest tuultele avatud ristipuud üldjuhul murduvad paari aasta jooksul. Ristimetsade ümber peaks olema puhvertsoon (mälestiste puhul on see üldiselt 50 m), mis säilitab ristimetsa oma miljöös ja kaitseb ristimetsi tuulemurru eest. Vastavalt ajalooliste looduslike pühapaikade eksperdinõukogu soovitusel peaks igasugune puude lõikus olema ristimetsas keelatud. Puhvertsoonis on lubatud ainult sanitaarraie, kuid on keelatud rasketehnika kasutamine ja töid võib teostada ainult külmunud maaga, käsitsi ning välistada elusate puude vigastamine. Pühaks peetud kividele on kõige ohtlikum maaparandus ja muud maastiku tugevalt mõjutavad tegurid (ehitus, karjäärid). Allikate kaitse puhul tuleb vältida otsest kahju objektile (metsa majandamine, mis rikub pinnast, ehitus jm), kuid lisaks arvestada, et ümbruses toimuvad inimõjulisel veerežiimi muutused ei kuivendaks allikat. Looduslikud pühapaigad omavad lisaks kohaliku identiteedi hoidmisele ka turismi potentsiaali – seetõttu võib kaaluda looduslike pühapaikade laiemat tutvustamist ja tähistamist infotahvlite ja/või teeviitadega. Lisaks otseselt pühaks peetud loodusobjektidele on Antsla vallas veel kive, puid ja allikaid ning alasid, mis on seotud rahvapärимusega. Ka nende kaitsele ja säilimisele tuleb senisest enam tähelepanu pöörata.

Lisaks tabelis „Lisa 2“ välja toodud pühapaikadele käsitletakse raamatus „Metsast leitud kirik. Mõtsast lõütü kerik. Urvastõ kohapärimus“ (Valper 2010) veel pühapaiku, mille puhul pole paraku teada nende tänapäevane seisund ja kohati ka täpne asukoht. Osade pühapaikade puhul viitab juba pärimus, et tegemist on hävinud looduslike pühapaikadega, aga teiste puhul võib eeldada, et need on ka tänapäeva maastikul säilinud:

- 1) **Tilsu jalakas** Lümatu külas;
- 2) **ohvrikivi** Härjakuru mäel Kirikukülas;
- 3) **ohvrikoht** Koigu külas Märdäni talu juures;
- 4) Käüsü Paabumäe **ohvrikivi** Urvaste külas;
- 5) **Lauri ohvripaik** ahervarss Tamme-Lauri tamme lähistel;
- 6) **Sastavi mets** koos ristipuudega Urvaste külas;
- 7) **Rauskapalu ristimets** Lümatu;
- 8) **Ukukivi** Lümatu külas;
- 9) Vana-Antsla vallamaja juures olnud **Kumeruspettäi**;
- 10) **Oina läte** koos pühakohaga Uue-Antsla külas.

Lisa 1. Antsla vallas asuvad ajaloolised looduslikud pühapaigad, mis on riikliku kaitse all.

Nimetus	Asukoht	Paiga olemus ja seisund
Ohvriallikas "Silmaläte" (mälestis nr 13677)	Visela küla	Allikas on alles, aga paiga loodusliku seisundit on kahjustanud tuulemurd ja selle järel toimunud lõikus. Oluline on allika ümbruses metsa taastumine, sh tuleks ära hoida allika lähiümbruse ja juurdepääsutee võsastumine.

Ohvriallikas "Põrguläte" (mälestis nr 13676)	Visela küla	Allikas on veerohke ja allika ümbrus heas korras.
Ohvrikivi (mälestis nr 13673)	Urvaste küla	Ohvrikivi ja selle lähiümbrus on heas korras. Küll on halvas seisus mälestise lähisteleviiv tee.
Ohvriallikas "Silmaveeallikas" (mälestis nr 13672)	Urvaste küla	Allikas on ummistunud ja piirkond võsastunud. Oluline on allika ümbruses metsa taastumine ja piirkonna heakorrastatus.
Ohvriallikas (mälestis nr 13671)	Urvaste küla	Allikas on veerohke ja heas korras, kuid tuulemurd piirkonnas muudab allika küllastamise keeruliseks. Soovitav on tuulemurru koristus.
Rahvapärimestega seotud kivi "Lootuskivi" (13657) – tegelik nimi „Lootsikukivi“	Säre küla	Ohvrikivi on heas korras, olles vahepeal ümbritsetud veega ja vahepeal mitte. Piirkonna loodusliku ilmet on kahjustanud läheduses toimunud metsalõikus.
Rahvapärimestega seotud kivi "Valgehobuse kivi" (13667)	Kirikuküla	Kivi on heas olukorras ja kergesti ligipääsetav ning aktiivses kasutuses.
Tamme-Lauri tamm (looduskaitse nr KLO4000427)	Urvaste küla	Tamm ja selle ümbrus on heakorrastatud.

Lisa 2. Antsla vallas asuvad ajaloolised looduslikud pühapaigad, mis pole riikliku kaitse all.

Nimetus	Asukoht	Seisund/maakasutus
Pulsti pärn ja pühapaik (pärandkultuuriobjektid 143:PUU:001 ja 143:MTH:008)	Kikkaoja küla	Pärn ja kivirehi olevat olnud hiiekohal. Pärn on seotud Rootsi kuninga pärimusega. Puu üks haru on hävinud, kuid teine alles.
Märdeläte (pärandkultuuriobjekt 143:ALL:003)	Ähijärve küla	Allikas on meeste ravivee võtmise kohaks. Allikast veevõtmist soovitas paljudele abiotsijatele Kaika Laine. Allika vooluvee hulk on küll väike, kuid allikas ja selle piirkond on heas seisus. Allikat kaitseb paiknemine Karula rahvusparkis.
Annõläte (pärandkultuuriobjekt 143:ALL:002)	Ähijärve küla	Allikas on naistele ravivee võtmise kohaks. Allikast veevõtmist soovitas paljudele abiotsijatele Kaika Laine. Allikas ja selle

		piirkond on heas seisus. Allikat kaitseb paiknemine Karula rahvuspargis.
Sälgüsmägi (pärandkultuuriobjekt 843:KIM:001)	Toku küla	Pärimuse järgi olnud mäel ohvrikivi ja palvetamiskoht. Lisaks jaanitulede ja kiige koht. Mäge on kahjustanud nõukogude ajal kruusa võtmine. Pühapaika võib ohustada metsalõikus.
Viirapalu ristipuud (pärandkultuuriobjekt 142:RIP:005)	Viirapalu küla	Tsooru-Krabi teel Viirapalus peale Peedu talu paremat kätt metsatukk mitmete ristipuudega, enamus männid, üks kuivanud ristikuusk. Üldiselt on metsa seisund hea, v-a ürasekikahjustused.
Viirapalu ristimänd (pärandkultuuriobjekt 142:RIP:004)	Viirapalu küla	Tsooru-Vana-Roosa teel üksik mänd lageraie langil vanade ristidega.
Saarjärve ristimänd 1 (pärandkultuuriobjekt 142:RIP:002)	Ähijärve küla	Üksik mänd suhteliselt hiljuti tehtud ristiga Suure ja Väikse Saarejärve vahelise tee ääres.
Saarjärve ristikask (pärandkultuuriobjekt 142:RIP:001)	Ähijärve küla	Kask kahe ristiga Saarjärve bussipeatuse teeristis.
Priidu talu ristikuusk (pärandkultuuriobjekt 142:RIP:008)	Jõepera küla	Karula rahvuspargis Jõepera külas Käomäe läheduses Priidu talu vana tee ääres ristikuusk.
Kikkasilla ristimänd (pärandkultuuriobjekt 142:RIP:009)	Jõepera küla	Lüllemäe-Litsmetsa teel Jõeperal Mõisamäe ja Priidu taluteede ristumiskohas ristimänd.
Tsooru ristimänd (pärandkultuuriobjekt 142:RIP:003)	Tsooru küla	Ristimänd Tsooru järve kagukaldal kulgeva tee servas.
Piirivariku ristimets (pärandkultuuriobjekt 843:RIP:001)	Uhtjärve küla	Arvukate ristipuudega ristimets, mille kaitse alla võtmise menetlus käib. Ristimetsa on kahjustanud metsamajandamine, osad ristipuud asuvad lageraie langil. Osaliselt asub ristimets hästi säilinud.
Tarvastu talu ristikuusk (pärandkultuuriobjekt 843:RIP:002)	Ruhingu küla	Vaabina-Ruhingu teel peale Ruhingut Tarvastu talu juures kahe suure ristiga kuusk. Kuusk on kuivanud.